

Т.В. Мерщій

ИНФОРМАЦИОННОЕ ПОТРЕБЛЕНИЕ КАК СРЕДСТВО ИНТЕРАКЦИИ В УСЛОВИЯХ ИНФОРМАТИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА

В статье исследуются свойства феномена информационного потребления как одного из видов пассивной, безличной взаимодействия в условиях информатизации общества.

Ключевые слова: информационное потребление, интеракция, взаимодействие, информатизация общества.

T. Mershchii

INFORMATION CONSUMPTION AS A MEANS OF INTERACTION IN SETTING OF SOCIETY'S INFORMATIZATION

The article examines the properties of the phenomenon of information consumption as a type of passive, impersonal interactions in the context of informatization of modern society.

Keywords: information consumption, interaction, cooperation, informatization of society.

УДК 7:351.858(045)

Л.І. Мокляк, Г.М. Покотило

МИСТЕЦТВО ЯК ДУХОВНЕ ПІДҐРУНТЯ САМОВИЗНАЧЕННЯ НАЦІЇ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

Національний авіаційний університет
Львівська національна академія мистецтв

Анотація. Стаття присвячена аналізу мистецтва як дієвого, духовно-практичного чинника, що сприяє формуванню, розвитку та становленню усвідомленого відношення соціальних суб'єктів до феномена національного.

Ключові слова: глобалізація, духовність, художня еліта, культура, мистецтво, нація.

Вступ

Остання чверть ХХ і перші десятиліття ХХІ століття засвідчили докорінну зміну системи координат розвитку людства. «Марксизм, який впродовж цілого століття владів значною частиною світу і до смерті лякав тих, хто не був його прихильником, сьогодні втратив свою функцію пугала», – зауважує сербський політолог Д. Симеунович [13, с. 11]. Над світом кружляє нова примара – ідеологія глобалізму, пропонуючи нову систему світового порядку, який вибудовується в процесі глобалізації. Цей процес поглинає, руйнує, суттєво змінює і трансформує більшість суспільних утворень і зв'язків. «В умовах глобалізації, коли сформувалися універсальні одиниці культури (мода, туризм, спорт, освіта, газети, журнали, телебачення, Інтернет) людина живе і в глобальному, і в локальному світі одночасно», – підкреслює українська дослідниця Л. Ороховська [12, с. 125]. Глобалізація нашоується на певний спротив, що знайшов свій вияв у неможливості подальшого існування таких етнічних конгломератів, як колишні держави СРСР, Чехословаччина або Югославія. Поява в останні десятиліття нових національних держав і розвиток національних відносин засвідчує суттєву ознаку часу в прагненні етносів, що стали свободними, до національного буття.

Постановка завдання

Розмірковуючи про європейський контекст формування української нації, видатний український філософ С. Кримський слушно зазначив, що «слід чітко розрізняти поняття нації та етносу. Поняття етносу, передусім, пов'язане зі спільністю території, мови, культурного та економічного життя, історичної долі тощо. Етнос може існувати дуже довго ізольовано, наприклад, у горах, на віддалених островах... А на націю він перетворюється, – і це дуже важливо ясно усвідомлювати, – коли він, етнос, стає суб'єктом світової історії, тобто коли починає опрацьовувати світовий досвід і стверджує державні

засади свого буття» [6, с. 133]. Нація – це політична спільнота, що усвідомлює свою політичну місію, має політичну мету, це – спільнота, єдність якої забезпечується, перш за все, не біологічними зв'язками, а духовними.

«Людина входить у людство через національну індивідуальність, як національна людина, а не абстрактна людина, як росіянин, француз, німець або англієць... Національна людина – більша, а не менша, ніж просто людина, в ній родові риси людини взагалі й ще є риси індивідуально-національні...Мрія про людину й людство, абстрагованих від усього національного, є прагнення до погашення цілого світу цінностей і багатств» – стверджував М. Бердяєв [2, с. 38]. Після тривалих розмірковувань про сутність феномену національного, мислитель приходив до висновку, що «національність таємнича, містична, ірраціональна, як і будь-яке індивідуальне буття. Треба бути в національності, брати участь в її творчому, життєвому процесі, щоб до кінця знати її таємницю» [1, с. 1].

Спираючись на світовий досвід держав, які пройшли шлях національного самоусвідомлення і самоствердження, український народ здатний розбудувати сучасну державу і сформувати власну націю. Цілком слушно, на наш погляд, етносоціолог О. Нельга акцентує увагу на тому, що повернутись до світу необхідно саме обличчям власного суспільства, а для цього український народ у процесі розбудови власної держави повинен «переформатувати» себе, створивши нові власні соціальні інститути, громадські організації, забезпечити розвиток і гармонізацію системи соціальних відносин як у сфері матеріальній, так і духовній» [11, с. 126].

Безумовно, національне як духовно-культурне явище опредметнюється і в матеріальній, і в духовній культурі. Поділяємо думку О. Нельги, що саме духовність як унікальна «здатність як окремого індивіда так і людських спільнот уможливує процес «впускати» в себе цивілізаційно-інноваційні цінності

й позбавлятися цінностей культурно-традиційних у тих межах, в яких це не призводить до руйнації особистості, дозволяє їй зберегти свою самобутність і найважливіші ідентитети» [11, с. 6].

Авторів статті цікавить феномен національного саме як духовного явища, оскільки процес становлення української нації як духовно-культурної єдності далекий від завершення. Дух етносу, народу, нації віддзеркалюється в мові, релігії, філософії, мистецтві, праві, політиці, традиціях, способі мислення, спогляданні, переживанні і т.п. – в усьому тому комплексі понять, які ми називаємо менталітет. Звідси витікає важливість відкриття колективного «Я» через історію, релігію, філософію, мистецтво, пошуки коріння в «етнічній минувшині» аби виявити автентичність під нашаруванням століть (тобто, усього того комплексу явищ, що концептуалізовано К. Юнгом у його теорії «колективного несвідомого» та архетипу).

Оскільки цей аспект є ще недостатньо висвітленим у сучасній філософсько-культурологічній літературі, автори статті поставили за мету проаналізувати особливості мистецтва як дієвого, духовно-практичного чинника, що сприяє формуванню, розвитку та становленню усвідомленого відношення соціальних суб'єктів до феномена національного, духовно-чуттєвого переживання національного як субстанційної складової душевно-духовного світу сучасної людини.

Основна частина

З первісних епох мистецтво, як специфічна форма духовно-чуттєвого освоєння світу, виконувало унікальну роль у процесі соціалізації людини. Унікальність полягала в здатності мистецтва, як при безпосередньому творенні художнього продукту, так і в процесі його сприйняття, творити людину саме як людину – чуттєво-емоційну, переживаючу, мислячу, цілісну істоту. «Правильна соціалізація, – писав В. Сухомлинський, – ґрунтується на багатстві, ідейній повноцінності емоційного життя. Треба навчити дитину, передусім, відчувати й переживати. Почуття, переживання – це ніби малесенький магніт, закладений у дитячій істоті, який притягує її до інших людей, робить її чутливішою, сприйнятливою до слів, повчань, ідей, настанов. Розвинені почуття, висока емоційна культура – це, образно кажучи, абсолютний музичний слух моральної вихованості. Емоційно невихована, глуха до найтонших впливів дитина – це потенційний егоїст» [16, с. 447].

Мистецтво – це, по суті, і є самопізнання, самоусвідомлення людини в різних сенсах її буття: суспільно-політичному, соціальному, психологічному, національному тощо. Кожен народ пізнає себе через своє національне мистецтво, людство в цілому пізнає себе через всесвітню історію мистецтва. Гегель справедливо вважав, що цінність мистецтва полягає у вираженні «глибинних людських інтересів, всеосяжних істин духу. У твори мистецтва народи вклали свої найзмістовніші внутрішні споглядання і уявлення. Мистецтво часто служить ключем, а у деяких народів єдиним ключем для розуміння їхньої мудрості і релігії» [3, с. 13-14].

Підтвердженням цьому – тернистий шлях української історії, зокрема, історії мистецтва і, найбіль-

шою мірою, літератури. Законодавчі заборони 1863 та 1876 рр. на вживання української мови в сфері культури призвели до структурно-функціональних змін, перекинувшись у масштабах національного буття. У цих умовах саме мистецтво, а перш за все література, за необхідністю взяли на себе функцію компенсації щодо інших форм суспільної свідомості, які не мали змоги повноцінно розвиватися – філософії, права, політики і т. ін. Українська спільнота всю свою енергію, прагнення, надії вклала в мистецтво. Саме там, у грі уявлень, мрій вона шукала розв'язання конфліктів, вирішення складних проблем, висунутих повним драматизмом життям. Так, українське мистецтво змушене було стати всеосяжним репрезентантом національної духовності.

Характерний приклад наводить С. Кримський, посилаючись на першого класика української літератури Івана Котляревського, який у своїй «Енеїді» «змальовує добу становлення української нації – XVII сторіччя – образно й символічно, у вигляді подорожі козаків центром європейської культури, Середземномор'ям, подібно до того, як троянці, очолювані Енеєм, блукали Середземномор'ям у давні часи... І там Котляревський показує ще одну річ: навіть українська мова в його розумінні формується під впливом латини. У текстах Котляревського, – підкреслює вчений, – знаходимо таке неповторне «змішення мов», що взагалі неможливо відрізнити, де українська, а де латинська. Отже, і в літературі відбивається формування нації як увідоження у коло європейської цивілізації» [6, с. 133].

Воскресити, «реконструювати» картини, звуки, образи нації в усій їх конкретній специфічності та правдоподібності під силу тільки художнім засобам мистецтва. Відтворення духу минувшини, моральних чеснот предків, складності внутрішнього «Я» сучасника свідчить про неперервність нації, драму її слави, силу духу, приниження й відродження. У цьому відношенні твори Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Гоголя, І. Франка, Л. Українки, М. Лисенка, О. Довженка, В. Стуса, Л. Костенко – безцінні.

Сама Істина говорить вустами Гете, коли він наголошує на тому, що геній – не тільки епіцентр нації та національної ідеї, а вузол, «бджолина матка», центр сучасної йому естетики, бо, випереджаючи свій час, він неначе б тягне її за собою. І тому «народ породжує своїх геніїв, які неначе півбоги захищають його та ведуть до слави» [4, с. 153].

Кому як не нам, українцям, знати істинність цих слів! Персоніфікувавши собою Україну, геній Шевченка сказав за всіх «отих рабів німих». У його Слові український національний дух потужно пульсував, мужньо боровся за самозбереження, акумулюючи, переплавляючи, зберігаючи від забуття морально-естетичний досвід нації. Українська нація вижила, не асимілювалась, не щезла.

Оскільки, нація є однією з найдорожчих цінностей, то мистецтво ставить собі за мету увічнення її слави. Сторінки історії мистецтва нагадують нам, як в час націотворення в Європі прозвучала вимога національної школи історичного малярства, гідної великої нації (Ш. Рейндольс). Дж. Баррі (1775 р.) заявляє: «Історичне малярство і скульптура мають становити головну мету кожного народу, що прагне

уславитися мистецтвом. Це критерій, з допомогою якого оцінюватиметься національний характер, коли сплинуть сторіччя, і з допомогою якого національний характер уже тепер оцінюють уродженці інших країн» [14, с. 93]. У зв'язку з цим слід відзначити ту неоцінену роль, яку відіграв у становленні французької нації та її гуманізації самої ідеї національної спільноти, історичні романи А. де Він'ї, В. Гюго, П. Меріме та ін.

Вагома роль історичної романістики і в панорамі духовного життя України. Відкриття минувшини та закладених у ній культурних цінностей як вияву ментального «генія» значно підсилюють, надихають національну самосвідомість. У тому дзеркалі історії, або навіть її праісторії, народи можуть побачити себе, пізнати себе, усвідомити свій національний характер, дійти до переконання про свою суверенність, автентичність.

Е. Сміт у праці «Національна ідентичність» підкреслює, що «в ньому (мистецтві) члени кожної культурної спільноти могли побачити, чому національна єдність доконечна для втілення справжньої національної ідентичності і чому тільки на історичній батьківщині спільнота може знати своє справжнє "Я" і досягти автаркії та солідарності своїх громадян» [14, с. 98].

Націю пронизує ідея єдності, тобто соціальної згуртованості, братерства. Родина лежить в основі генеалогічної концепції нації, як спілки громадян-побратимів. Українська мова фіксує цей момент характерною формою звертання: «Брате мій, товаришу мій!» Художньо-образно, символічно реалізується ця ідея у живописному полотні Ж. Л. Давида «Клятва Гораціїв», де три брати на мечі свого батька присягають перемогти або ж загинути за свою Батьківщину. Ж. Мішле формалізує цю ідею як життєву максиму: «Національність, батьківщина – головне в житті світу. Якщо вмирає батьківщина – вмирає все» [14, с. 110].

Нинішня Україна як єдина духовна єдність ще не існує, а це саме той ідеал, якого прагнемо і здобуваємо у важкій, трагічній боротьбі. Відродити націю – це значить «перетворити отару виборців та податкодавців у спільноту вільних і гордих особистостей Я», – вважав іспанський філософ ХХ ст. М. Унамуно [17, с. 110]. Ця проблема утвердження себе як нації для сучасного українства є найактуальнішою. Вже пробив своїм дзвоном годинник, який засвідчив, що час «народу-ментолоїду» (термін введений М. Мамардашвілі) вичерпаний. «Народ-ментолоїд» здатний тільки на те, що теоретично вибудовує своє майбутнє. Пізнання себе, самоусвідомлення себе як нації недостатньо, якщо цей процес не реалізується в практичній, позитивній практиці реального самоперетворення всіх поверхів нашого спільного дому. На це звертає увагу В. Стус: «наша історія – це все і завжди спочатку, якась постійна гойданина на одному і тому ж місці, мертва хвиля еволюції» [9, с. 21]. Про це з боєм пише Г. Тютюнник: «Ми стоїмо, не розвиваємося, одні душі німіють, інші сіріють. Ще інші танцюють під шаманський бубон наживи... Ми стоїмо» [9, с. 34]. Є у Тютюнникових записках точно спостережена де-

таль: «Народ, який не мав державності, національної гордості не знав, тому і гине» [9, с. 33].

Ця засторога спрямовує нас до усвідомлення того, що підґрунтям наших думок та діянь повинна стати національна ідея як предмет свідомості та мотивування волі, як осереддя нашої державотворчої мети. Залишається злободенним національно-естетичне кредо «хатян», представлене ще на початку ХХ ст. М. Євшаном: «Ми всі дрібні люди, сіра рівнина без верхів, пісок, що розсувається під ногами наїзника. Треба нам стверднути навколо однієї думки... Чи зможемо... зоорганізувати український культурно-національний тип, тип національного героя і довкола нього змобілізувати все свідоме українство, і поставити його до твердої національної праці, до національної робітні» [5, с. 136].

Погоджуючись із загальним підходом до проблеми творення героїв, все ж така постановка викликає питання, певний сумнів і скепсис. У нашій українській ментальності, як свідчить історія, це часто призводить до простого возвеличення, до «гетьманства». А щодо творення національної еліти «білоробів» (термін І. Франка), духовної аристократії, яка повинна володіти не лише глибокими професійними знаннями, а й повинна мати, на глибоке переконання І. Франка, «найбільшу суму чеснот, інтелігентності, спосібності, благородного і... піднесеного способу думання» [18, с. 259], маємо прийняти як моральний імператив нашого сучасного українського національного творення. Щоб не сталося і на цей раз так, як писав, підсумовуючи причини політичної поразки на початку ХХ ст. В. Липинський, що «необуздане хамство і на цей раз розвалило українську державу, бо не було на Україні власної Яфетової сили» [10, с. 273].

Щоб у черговий раз не зазнати трагічної поразки, сучасне суспільство має консолідуватися і включити в цей процес національного творення всі свої соціальні інститути, матеріальні і духовні важелі. Своє вагоме слово має сказати і мистецтво. Мистецтво володіє могутнім арсеналом художньо-естетичних засобів, за допомогою яких воно здатне не тільки образно охоплювати зовнішній світ буття людини, але й відкривати найпотаємніші закутки людської душі, вловлювати найтонші прояви людських почуттів і прагнень, волі і розуму. Злободенною є думка М. Євшана, який писав, що «мистецтво мусить задовольнити... метафізичну потребу сучасного розбитого, зневіреного в свої сили чоловіка... Отже, мусить не сходити на фарс або забавку для поодиноких людей. В приготуванні тої возвишеної атмосфери серед загалу, у вихованні одиниць і цілих поколінь в тім напрямі, щоб зробити їх серця здібними до сприйняття та плекання в собі всього гарного, радісного, величного, лежить і найбільша місія всього мистецтва» [5, с. 132-133].

Історична доля українського народу, його менталітет, характер самої української ідеї, що пронизані, перш за все, морально-естетичним світобаченням, ідеалами Краси і Добра природно робили мистецтво серед інших гілок духовної культури чи не найголовнішим способом буття та утвердження національної ідеї. Зокрема, український політичний діяч, поет М. Сріблянський (М. Шаповал) саме так трактує

українську ідею: «Україна – місце певної комбінації ліній, фарб, запахів, форм, кольорів неба, відблисків води, шуму гаїв, ширини і шуму степів, це комбінація таких естетичних вражень... які творять українську національність, національний дух і світогляд» [15, с. 733-734]. Мислитель приходив до висновку, що «краса і сила нашої ідеї відродження» значною мірою залежить від розвитку мистецтва як акумулятора «українського духу». М. Сріблянський застерігав, що «занепад мистецтва – це загибель самого українства. Українство годується з мистецтва, живе ним і виявляється в ньому. Нема мистецтва – нема українства» [15, с. 738]. У цих пристрасних словах – синкретизм естетичного та національного, який відбиває своєрідність українства.

Ю. Липа, аналізуючи трагічні наслідки революційних подій 1917-1923 рр., слушно зауважує, що українська еліта, на жаль, не розуміла ваги мистецької організації почуттів українців, більше вірячи в силу абстрактних теорій. А «мужі держави повинні були б знати, що народ не може держати в голові абстракції, що він мислить образами, – підкреслює він, – а тому дайте народові відповідні мистецькі твори і тим навернете його думки і душу на бажану нам путь» [7, с. 51]. Панестетизм залишається константною рисою української ідеї впродовж усієї історії нашої культури, виходячи на передній план в періоди її піднесення й розвитку: Київська Русь, доба Бароко, Шевченківська доба, 20-ті роки ХХ ст., Відлига 60-х років. Найвизначнішими речниками національної ідеї цих періодів зазвичай були саме митці.

М. Мамардашвілі доводив, що людське «Я» не народжується природним шляхом, а виробляється у процесі співвідношення людиною себе з певними символічними уявленнями, які в свою чергу, не існують у світі завдяки природному автоматизмові, повинні самостійно й безперервно підтримуватися зусиллями самої людини. Духовні цінності завжди вимагають творчих зусиль особистості: «Мову треба кожному вивчати й плекати, звичаї зберігати, вірування поглиблювати, правопорядок реалізувати, культуру та громадську традицію продовжувати, ідеали новим вогнем насичувати й від ворожих сил захищати. І національна свідомість живе лише тоді, коли є кому її усвідомлювати, нею жити та її розбудовувати» [8, с. 379], – писав історик І. Лисяк-Рудницький.

Висновки

Цілковито поділяємо думку історика І. Лисяка-Рудницького, що ніщо в духовній сфері людського буття не приходиться само по собі. Так і самосвідомість нації, з її провідною ідеєю, існує та діє в певному історичному просторі і часі, завжди потребує для своєї підтримки та відтворення копіткої духовної праці і зусиль. Художня культура, передусім її ядро

– мистецтво є виявом цих зусиль. Очевидно, це й буде поки що найточнішим тлумаченням, а, відповідно, й підтримкою девізу українських модерністів, який відповідає духові сьогодення: «Нема мистецтва – нема українства».

Допомогти сучасному українству звільнитися від рабської свідомості, відчуття безсилля й чорної зашмуги, підтримати його здатність до роздумування, поставити перед собою чітку мету статися, відбутися у своїй самості, духовно оздоровитися може саме духовна еліта, перш за все, художня. І тому дослухаймося щемливих жадань Василя Стуса: «Дай, Україно, гордого шляху! Дай, Україно, гордого лику!»

Список літератури

1. Бердяев М. Национальность и людство / М. Бердяев // Сучасність, 1993. – № 1 – С. 154-157.
2. Бердяев Н.А. Судьба России Опыт по психологии войны и национальности / Н.А. Бердяев. – М. : Философское общество СССР, 1990. – 240 с.
3. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Г.В.Ф. Гегель; [пер. Б.Г. Столпнера и М.И. Левиной]. – М. : Мысль, 1990. – 360 с.
4. Гете И.В. Пoesзия и Правда / И.В. Гете. – М. : «Захаров», 2000. – 736 с.
5. Євшан М. Проблема творчості / М. Євшан // Сучасність. – 1996. – № 3-4. – С. 135-142.
6. Кримський С. Про софійність, правду, смисли людського буття / Сергій Кримський // Збірник науково-публіцистичних і філософських статей. – К. : 2010. – 464 с. (Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України)
7. Липа Ю. Бій за українську літературу / Ю. Липа. – Варшава : Народний стяг, 1935. – 151 с.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / І. Лисяк-Рудницький // Твори в 2 т. : Т. 2. – [пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицак]. – К. : Основи, 1994. – 573 с.
9. Мовчан Р. Неопублікованими сторінками записників Григора Тютюнника / Р. Мовчан // Слово і час. – 1993. – №8. – С. 28-35.
10. Націоналізм : Антологія / Упорядники О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – 872 с.
11. Нельга О.В. Теорія етносу. Курс лекцій : Навч. посібник / О.В. Нельга. – К. : Тандем, 1997. – 368 с.
12. Ороховська Л.А. Роль медіакультури в процесі формування толерантності у глобалізованому світі / Л.А. Ороховська // Вісник Національного авіаційного університету. Серія : Філософія. Культурологія : Збірник наукових праць. – К. : НАУ, 2013. – № 1(17.) – С. 125-129.
13. Симеунович Д. Нация и глобализация / Драган Симеунович. – [пер. с сербского В.Д. Кузнецевского]. – М. : РИСИ, 2013. – 112 с.
14. Сміт Е.Д. Національна ідентичність / Е.Д. Сміт – [пер. з англ. П. Таращука]. – К. : Основи, 1994. – 224 с.
15. Сріблянський М. Национальность и мистецтво / М. Сріблянський // Українська хата, 1910. – №12. – С. 682-694.
16. Сухомлинський В.О. Шкільний колектив. Принципи його виховання / В.О. Сухомлинський // Вибрані твори в п'яти томах : Том 1. – К. : Рад. школа, 1976. – С. 403-637.
17. Тертерян И.А. Испытание историей : Очерки испанской литературы XX в. / И.А. Тертерян. – М. : Наука, 1973. – 526 с.
18. Франко І. Повісті та оповідання (1892-1896) / Іван Франко // Зібрання творів у 50-ти томах : Т. 19. – К. : Наукова думка, 1979. – 503 с.

Л.И. Мокляк, А.М. Покотыло

ИСКУССТВО КАК ДУХОВНАЯ ОСНОВА САМОСОЗНАНИЯ НАЦИИ В ГЛОБАЛИЗИРОВАННОМ МИРЕ

Статья посвящена анализу искусства как действенного, духовно-практического фактора, который способствует развитию, становлению сознательного отношения социальных субъектов к феномену национального.

Ключевые слова: глобализация, духовность, художественная элита, культура, искусство, нация.

L. Moklyak, A. Pokotylo

ART AS SPIRITUAL FOUNDATION OF THE NATIONAL SELF-AWARENESS IN THE GLOBALIZED WORLD

This article analyzes art as an efficient, spiritual-practical factor that contributes into formation and development of social subjects' conscious attitude to the phenomenon of national.

Keywords: globalization, spirituality, artistic elite, culture, art, nation.